

พระมหากษัตริย์กับปัญหาการสืบราชสันตติวงศ์ในพระราชสำนักสยาม The Great Viceroy and the problem of determining succession in the Royal Court of Siam

ณรงค์กร รอดทรัพย์¹ และนิพัทธ์ พุมมา²

Narongkan Rodsap¹ and Niphatphong Phumma²

บทคัดย่อ

การสืบราชสันตติวงศ์ในพระราชสำนักสยาม ตั้งแต่สมัยสุโขทัยกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นประเด็นปัญหาสำคัญทางประวัติศาสตร์ประการหนึ่ง ทั้งนี้เพราะไม่มีธรรมเนียมเป็นระเบียบที่แน่นอน การสืบราชสมบัติจึงใช้อำนาจสิทธิในความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ความสัมพันธ์นี้เกิดขึ้นโดยการแต่งงานข้ามเชื้อข้ามวงศ์ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระบบเครือญาติทางการเมือง เมื่อมีการกำหนดชัดเจนให้บุคคลดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์หรือองค์รัชทายาท จึงเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่การบริหารราชการแผ่นดิน ทว่าตำแหน่งนี้ก็ส่งผลกระทบต่อพระมหากษัตริย์อย่างมากเกี่ยวกับความหวาดระแวงเรื่องการแย่งชิงราชสมบัติ เหตุการณ์แย่งชิงราชสมบัติมักเกิดขึ้นกับองค์รัชทายาทผู้ทรงเป็นพระญาติต่างเชื้อวงศ์ หรือเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ แต่มักไม่เกิดขึ้นกับรัชทายาทซึ่งทรงเป็นสมเด็จพระอนุชาหรือพระปุตเจ้าหรือพระราชโอรสหรือรัชทายาทโดยตรง

คำสำคัญ : พระมหากษัตริย์ การสืบราชสันตติวงศ์ ; พระราชสำนักสยาม

ABSTRACT

Determining succession in the Royal Court of Siam was an issue of great importance during the Sukhotai to Ratana-kosin period. At the time, the customs for determining succession had not been fully formed. Claims to the throne were spread out between different marriages of royal bloodlines, leading to political factions among different family members regarding the validity of claims. When customs establishing clear guidelines to determine a Great Viceroy to succeed the King were developed, administration of the Kingdom was greatly improved. However, the Great Viceroy position brought worry to the Kings in that the Great Viceroy might try to usurp the throne. Usually, if the Great Viceroy was a cousin or other distant relative, then the threat of the throne being usurped was quite high. If, however, the Great Viceroy was the Crown Prince, then smooth succession was more likely.

Keywords : The Great Viceroy ; Succession to the throne ; The Royal Court of Siam

¹ ศศ.ม. (ภาษาไทย) อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์

² ศศ.บ. (ประวัติศาสตร์, การท่องเที่ยว) นักวิชาการอิสระ

รับต้นฉบับ 24 พฤศจิกายน 2557 รับลงพิมพ์ 14 ธันวาคม 2557

ความน่า

ตำแหน่งรัชทายาทเป็นตำแหน่งที่สำคัญต่อการสืบราชสันตติวงศ์ของราชสำนักสยามที่มีมาอย่างยาวนานตำแหน่งรัชทายาทของสยามนั้นมิได้วางระบบชัดเจนอย่างเช่นในประเทศจีน หรือเกาหลี ประเทศสยามใช้ระบบการสืบราชสันตติวงศ์ที่ไม่ถือเป็นแบบแผนชัดเจนมากนัก ไม่มีความเป็นระบบแน่นอน ดังนั้นจึงทำให้เกิดเหตุการณ์ก่อการรัฐประหารจากพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงบ้าง หรือการรัฐประหารจากขุนนางชั้นสูงผู้มีอำนาจบ้างอยู่เสมอ จึงทำให้ราชสำนักสยามไม่มีเสถียรภาพในการปกครอง

รัชทายาทในการสืบสันตติวงศ์ของสยามมักจะเป็นถือตามระบบปิตาธิปไตยและมาตธิปไตย ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากราชสำนักขอม เมืองพระนครโยธยปุระ นั่นคือไม่มีการสถาปนาตำแหน่งชัดเจน แต่ให้ลำดับตามการปกครองเมืองเอกที่มีความสำคัญรองจากเมืองหลวงลงไป เช่น ในสมัยสุโขทัยคือเมืองศรีสัชนาลัยและเมืองสรลงสองแคว สมัยอยุธยาคือ เมืองลพบุรี เมืองสุพรรณบุรี เมืองพิษณุโลก บทบาทของเมืองรองหรือเมืองลูกหลวงส่งผลสำคัญต่อการสืบสันตติวงศ์ของราชสำนักสยามเป็นอย่างยิ่ง กระทั่งในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงตรากฎหมายขึ้น และจัดระบบราชสำนักใหม่ในการปฏิรูปการปกครองรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง แต่ด้วยความไม่เป็นระบบมาแต่เดิมทำให้เกิดปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติอยู่เสมอสายเลือดที่แท้จริงและสิทธิธรรมของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์จึงถูกลิดรอนอย่างมากโดยข้าราชการบริหารในพระองค์เอง

การสืบราชสมบัติของราชสำนักสยาม

การศึกษาเกี่ยวกับการสืบราชสมบัติของราชสำนักสยามสามารถแบ่งเรื่องราวออกเป็น 2 ส่วนที่สำคัญคือ การสืบราชสันตติวงศ์ของสยามก่อนสมัยสมเด็จพระบรมโลกนาถ และการสืบราชสันตติวงศ์ของสยามหลังสมัยสมเด็จพระบรมโลกนาถ

1. การสืบราชสันตติวงศ์ของสยามก่อนสมัยสมเด็จพระบรมโลกนาถ

1.1 สมัยสุโขทัย

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏความเป็นรัฐโบราณของสยามที่ชัดเจนนั้นคือ รัฐสุโขทัย รัฐสุโขทัยกำเนิดขึ้นในที่ราบลุ่มแม่น้ำยม เป็นแคว้นแคว้นสำคัญที่มีความสัมพันธ์กับราชสำนักขอม เมืองพระนคร เป็นอย่างมาก เห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดี เช่น ศาลาแดง วัดศรีสวาย วัดพระพายหลวง หรือกระทั่งหลักฐานทางประวัติศาสตร์คือ ศิลากาจิหลักที่ 2 วัดศรีชุม ที่กล่าวถึงการเป็นบรรพสตรีของชาวสุโขทัย ที่มีความเกี่ยวข้องกับราชสำนักขอมสมัยพระนคร มีหลักฐานปรากฏในศิลากาจิหลักที่ 2 วัดศรีชุม เมืองสุโขทัย กล่าวไว้ว่า...พ่อขุนผาเมืองอภิเษกพ่อขุนนางกลางทาว (เป็นกษัตริย์) ยกเมืองสุโขทัยและยกพระนามเดิมของพ่อขุนผาเมือง คือ ศรีอินทราดินทราทิตย์ ซึ่งกษัตริย์เมืองศรีโยธยปุระตั้งให้เป็นพระนามของพ่อขุนผาเมือง พร้อมทั้งยกลูกสาวชื่อ นางสุธรรมหาเทวีให้พ่อขุนผาเมือง พร้อมทั้งพระแสงขรรค์ชัยศรี ตรงกับคำในจารึก (ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 2547, 104-105) ว่า

พ่อขุนผาเมืองจึงยังเมืองสุโขทัยเข้าได้ เวนเมืองแก่พ่อขุนนางกลางทาว พ่อขุนนางกลางทาวมิ
สู้เข้าเพื่อเกรงแก่พระสหาย พ่อขุนผาเมืองจึงเอาพลออก พ่อขุนนางกลางทาวจึงเข้าเมือง พ่อขุนผาเมือง
จึงอภิเษกพ่อขุนนางกลางทาวให้เมืองสุโขทัย ให้ทั้งชื่อตนแก่พระสหายเรียกชื่อศรีอินทราดินทราทิตย์
นามเดิมกรมเตงอัญ³ ผาเมือง เมื่อก่อนผีฟ้า⁴ เจ้าเมืองศรีโยธยปุระ⁵ ให้ลูกสาวชื่อ นางสุธรรมหาเทวีกับ
ขรรค์ชัยศรีให้นามเกียรติแก่พ่อขุนผาเมืองเทียม⁶

³ หรือ กรมเตง เป็นคำนำหน้าพระนามพระมหากษัตริย์เขมร และสุโขทัย หรือเจ้านายชั้นสูงหรือเทียบเท่ากับพรญา เช่น ในเขมร คือ พระบาทสมเด็จพระอัญญ ศรีโยธวรมัน หมายถึง พระเจ้าโยธวรมันที่ 1 หรือ พระบาทกรมเตงอัญญศรีรามธรรมราชา หมายถึง พระมหากษัตริย์ที่ 1 (พญาลิไท) เป็นต้น

⁴ กษัตริย์ (ผี คือ เทวดา น่าจะหมายถึง เทวราชา)

⁵ เป็นชื่อเมืองหลวงเก่าของเขมร สมัยพระนคร

⁶ เทต

จากข้อความข้างต้นจะเห็นว่าการสมรสกับสตรีย่อมแสดงว่าบุรุษผู้นั้นมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติอันแน่นแฟ้นยิ่งกว่าราชสำนักขอม สะท้อนว่าการสืบสันตติวงศ์ของชาวอุษาคเนย์ไม่ได้เป็นไปตามระบบที่วางรูปแบบไว้อย่างชัดเจน เมื่อมีการอภิเษกสมรสเกิดขึ้นจึงมีผู้อ้างสิทธิ์ในราชบัลลังก์มากขึ้น มีใช้เป็นเพียงจากพ่อสู่ลูก หรือที่พี่น้องเท่านั้น

ในอาณาจักรขอมสมัยพระนคร มีความเชื่อว่าการจะเป็นผู้ปกครองบ้านเมืองได้ ต้องมีการสืบเชื้อสายผ่านสตรี หรือการสร้างความสัมพันธ์เชิงเครือญาติโดยหลักการ บุตรคนโตอาจจะขึ้นครองราชย์ต่อจากบิดา แต่ถ้าไม่มีบุตร ญาติคนใดคนหนึ่งอาจขึ้นครองราชย์ได้ แต่จะต้องเป็นญาติที่มีเชื้อสายทางสตรีถึงจะได้ขึ้นครองราชย์ก่อนหรือจะต้องเป็นกษัตริยานีในครอบครัวกษัตริย์พระองค์ก่อนเท่านั้นที่อาจจะขึ้นครองราชย์สมบัติได้ การสืบราชสมบัติในราชสำนักเขมรโบราณ จึงปรากฏตามกรณีต่างๆ ดังต่อไปนี้(จวน ญิล, ภูมิจิต เรื่องเดช แปล, 109-110)

- พระบาทซัยวรมันที่ 4 จัดพิธีอภิเษกกับพระนางชัยเทวี เป็นขนิษฐาในพระบาทยโศวรมันที่ 1 ด้วยเหตุที่พระนางชัยเทวีมีศักดิ์เป็นน้องพระบาทยโศวรมันที่ 2 จึงสามารถทำให้พระบาทซัยวรมันที่ 4 มีสิทธิ์ในการสืบราชสมบัติต่อจากพระมหากษัตริย์องค์ก่อน

- พระบาทราชนทรวรมันที่ 2 มีพระบิดา คือ มเหศวรมัน มีต้นตระกูลกำเนิดอยู่ที่เกาะปุระ ส่วนพระมารดา คือ มเหศวรเทวี เป็นขนิษฐาในพระบาทยโศวรมันที่ 1 เป็นกษัตริย์ทางโลมวงศ์ ด้วยเหตุนี้เองพระองค์จึงครองราชย์ต่อจากพระบาททรวรมันที่ 2 ได้

- พระบาทสุริยวรมันที่ 1 เป็นญาติติดทางสายมารดาของพระบาทอินทรวรมันที่ 1 และเป็นพระญาติเชื้อสายเดียวกันกับบุตรพระบาทยโศวรมันที่ 1 ตามระยะอัศรมหีของพระองค์ คือ พระนางวรัลภักษมี

- ในการมอบภารกิจของพราหมณ์ ก็ต้องไม่ได้รับมอบจากพ่อไปให้ลูก แต่ต้องมอบจากผู้เป็นลุงไปให้ลูกชายของน้องสาว หรือจากผู้เป็นลุงไปให้ลูกชายของลูกสาวของน้องสาวของตน

นอกจากราชสำนักขอม เมืองพระนครแล้ว ราชอาณาจักรอื่นๆ ใกล้เคียงก็ยังไม่มีการวางกฎการสืบสันตติวงศ์ไว้อย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นพม่า ราชญ์ ล้านช้าง หรือกระทั่งล้านนาเองก็ตาม การไม่ตรากฎหมายการสืบสันตติวงศ์ไว้อย่างชัดเจนก่อให้เกิดวิกฤติการณ์ทางการเมืองมากมาย อาทิ เหตุการณ์จลาจลของเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัยก่อนการขึ้นครองราชย์ของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พระยาสุโขทัย), ปัญหาการลำดับกษัตริย์ของราชวงศ์สุโขทัยหลังการสวรรคตของพระมหาธรรมราชาที่ 1, ปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติของสุโขทัยระหว่างพระยาบาลและพระยาราม ซึ่งต้องให้สมเด็จพระนครินทราธิราชไกล่เกลี่ยเรื่องราวให้ ดังความในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐฯ, 2553, 394) ความว่า “ศักราช 781 ฤศก มีข่าวมาว่าพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า⁷ นฤพาน แลเมืองเหนือทั้งปวงเปนจลาจล แลเสด็จขึ้นไปถึงเมืองพระบาง ครั้นนั้นพญาบาลเมืองและพญาราม ออกถวายบังคม”

ธรรมเนียมโบราณของการสืบสันตติวงศ์ของกษัตริย์สุโขทัยในช่วงต้นมักจะระบุถึงการครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ 2 เมืองพร้อมกันเป็นเมืองแฝด คือ “ศรีสัชนาลัยสุโขทัย” ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 2 วัดศรีชุม (ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 2547 : 102-103) ว่า “...ปู่ชื่อพระยาศรีนาวนำถมเป็นขุน เป็นพ่อ เสวยราชในนครสองอัน อันหนึ่งชื่อ นครสุโขทัย อันหนึ่ง ชื่อนครศรีเส-ชนาลัย..” ต่อมาเมื่อสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 ศรีสัชนาลัยถูกลดบทบาทลงเนื่องจากพระองค์เกรงว่าจะมีการก่อการรัฐประหารอย่างเช่นที่ที่พระองค์เคยกระทำต่อพระยาจ๋วนำถม หลังจากທີ່พระองค์ขึ้นครองราชย์ไม่นาน สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) จึงสถาปนารัฐอยุธยาขึ้นในที่ราบลุ่มภาคกลางแม่น้ำเจ้าพระยา และยกพลขึ้นมาตีแคว้นสุโขทัยยึดเมืองชัยนาทบุรีได้ และสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 1 จึงขอเมืองคืน และเสด็จมาประทับที่นครสรวงสองแคว จึงถือว่าเมืองนี้มีฐานะเป็นเมืองหลวงแห่งที่ 2 ดังความใน “ชินกาลมาลีปกรณ์” (2518, 111) ว่า

⁷พระมหาธรรมราชาที่ 3 (ไสยสิทธิ์) กรุงสุโขทัย

ครั้งหนึ่งเมืองชัยนาท (พิษณุโลก) เกิดเหตุพิภพภัย พระเจ้ารามธิบดี กษัตริย์โยชชปุระ เสด็จมาจากแคว้นกัมโพช (ลพบุรี) ทรงยึดเมืองชัยนาทนั้นได้ โดยทำเป็นท้าวเอาข่าวมาขาย ครั้นยึดได้แล้ว ทรงตั้งมหาอำมาตย์ของพระองค์ชื่อว่าตติเดช (ขุนหลวงพ่องั่ว) ซึ่งครองเมืองสุวรรณภูมิให้มาครองเมืองชัยนาท ส่วนพระองค์เสด็จกลับไปโยชชปุระ

ต่อแต่นั้นมาพระเจ้าธรรมราชา (ลิไท) ก็ส่งราชบรรณาการเป็นอันมากไปถวายพระเจ้ารามธิบดี ทูลขอเมืองชัยนาทคืน ฝ่ายพระเจ้ารามธิบดีก็ทรงประทานคืน ให้แก่พระเจ้าธรรมราชา ตติเดชอำมาตย์ก็กลับไปเมืองสุวรรณภูมิอีก

จากนั้นเมืองสุโขทัยจึงถูกลดบทบาทเป็นเมืองรองที่ถูกปกครองโดยเชื้อพระวงศ์สุโขทัยแทน และเมืองสรลงสองแคว และเมืองชัยนาทบุรีก็มีความสำคัญมากขึ้นในช่วงปลายสุโขทัยจนสืบไปถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง

1.2 สมัยอยุธยาตอนต้น

สมัยอยุธยาตอนต้นเป็นช่วงของการสถาปนาพระราชอาณาจักรที่เกิดจากการรวมตัวของรัฐโบราณในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา 2 รัฐคือ รัฐสุพรรณบุรี ที่สืบวัฒนธรรมดั้งเดิมมาจากวัฒนธรรมทวารวดี และรัฐละโว้หรือลพบุรี ที่สืบทอดวัฒนธรรมดั้งเดิมมาจากวัฒนธรรมขอมซึ่งมีศูนย์กลางในสยาม ผู้ที่เป็นต้นวงศ์ของ 2 รัฐล้วนมีความสำคัญมากต่อการก่อเกิดอาณาจักรใหม่ จึงมีการสร้างความสัมพันธ์ระบบเครือญาติผ่านการแต่งงาน โดยสมเด็จพระรามธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงอภิเษกสมรสกับพระชนนีของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) จากความสัมพันธ์นี้เองทำให้เกิดการแย่งชิงราชสมบัติของทั้งสองราชวงศ์อยู่เสมอ จนกระทั่งสมเด็จพระนครินทราธิราช (เจ้านครอินทร์) ทำการรัฐประหารสมเด็จพระบรม

ราชาธิราชสำเร็จ จากนั้นราชวงศ์ของพระเจ้าอู่ทองจึงถูกลดบทบาทหายไปจนกลับมามีบทบาทอีกครั้งในช่วงของแม่อยู่หัวศรีสุตาจันทร์กับขุนวรวงศาธิราช

ในช่วงที่สมเด็จพระรามธิบดีที่ 1 สถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีนั้น พระองค์ได้ให้พระราชโอรสพระองค์คือ พระราเมศวร ไปครองเมืองละโว้หรือลพบุรี ซึ่งถือว่าผู้ใดครองเมืองนี้เปรียบดั่งเป็น “องค์รัชทายาท” ผู้ที่จะได้ราชสมบัติไปเบื้องหน้า เช่นเดียวกับเมืองศรีสัชนาลัยของราชสุโขทัยนั่นเอง เรื่องนี้มีปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐฯ (2553, 390) ความว่า “ศักราช 731 ระกาศก แรกสร้างวัดพระราม ครั้นนั้นสมเด็จพระรามธิบดีเจ้า เสด็จฉันทพาน จึงพระราชกุมารท่านสมเด็จพระราเมศวรเจ้าเสวยราชสมบัติ ครั้นถึงศักราช 732 จอศก สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า เสด็จมาแต่เมืองสุพรรณบุรี ขึ้นเสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยา แลท่านจึงให้สมเด็จพระราเมศวรเจ้าเสด็จไปเสวยราชสมบัติเมืองลพบุรี”

เรื่องของตำแหน่งพระมหาอุปราช สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีพระวินิจฉัย (2553, 2) ว่า

เมื่อครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี มีตำแหน่งมหาอุปราช แต่ให้ไปครองเมืองศรีสัชนาลัย อันเป็นเมืองหน้าด่านอยู่ข้างฝ่ายเหนือมาแต่แรก ตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี พระมหาอุปราชก็ไปครองเมืองลพบุรี อันเป็นเมืองหน้าด่านของฝ่ายเหนือ เมื่อขยายเขตกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปจนได้ราชอาณาจักรของพระราชวงศ์พระร่วง ก็ให้พระมหาอุปราชขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลกอันเป็นราชธานีเก่าแก่ เช่นหน้าด่านทางฝ่ายเหนือ

2. การสืบราชสันตติวงศ์ของสยามหลังสมัยสมเด็จพระบรมโลกนาถ

หลังจากที่แคว้นสุโขทัยตกเป็นของอาณาจักรอยุธยาอย่างสมบูรณ์ในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแล้ว

พระองค์ทรงตรากฎหมายใช้ในราชสำนักและพระราชอาณาจักรอย่างเป็นระบบ เพื่อที่จะได้บริหารราชการแผ่นดินอย่างเป็นระเบียบแบบแผนมากขึ้น นั่นคือ กฎหมายตราสามดวง ซึ่งในกฎหมายฉบับนี้ได้กล่าวถึงสิทธิหน้าที่ของสตรีชั้นสูง ตลอดจน

การบริหารราชสำนักฝ่ายในไว้ ระบุไว้ในกฎหมายตรา
(มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมาย

รัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง
เล่ม 1, 59) ว่า

กำหนดพระราชกฤษฎีกาไยการ พระราชกุมาร พระราชนัดดา ฝ่ายพระราชกุมารเกิดด้วยพระอัครมเหสี
คือ สมเด็จพระพุทธเจ้า อันเกิดด้วยแม่หยั่วเมือง เปนพระมหาอุปราช เกิดด้วยลูกหลวง ก็นเมืองเอก
เกิดด้วยหลานหลวง ก็นเมืองโท เกิดด้วยพระสนมเปนพระเยาวราช

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนอกจากพระองค์จะทรงปฏิรูปการปกครอง
แผ่นดินโดยรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางและแบ่งหน้าที่ให้กับระบบ
การปกครองอย่างเป็นรูปแบบที่ชัดเจนแล้ว ยังทรงวางรูปแบบ
ของการปกครองราชสำนักให้เป็นระเบียบแบบแผนโดยการตรา
กฎหมายตรา กำหนดเรื่องการสืบสันตติวงศ์ให้ชัดเจนมากขึ้น
เพื่อป้องกันการแย่งชิงราชสมบัติที่เคยเกิดขึ้นเป็นปัญหาในช่วง
ก่อนหน้ารัชกาลของพระองค์ ผู้ที่เป็นรัชทายาทลำดับที่ 1 เรียก

ว่า หน่อพระพุทเจ้า คือพระราชกุมารผู้ กำเนิดจากพระอัครมเหสี
ผู้เป็นรัชทายาทลำดับที่ 2 เรียกว่า พระมหาอุปราช เป็นพระราช
กุมารที่กำเนิดจากแม่หยั่วเมืองหรือพระราชเทวีมหีลำดับที่ 2
และองค์รัชทายาทลำดับที่ 3 คือ พระเยาวราช เป็นพระราชกุมาร
ที่กำเนิดจากพระสนมเอก

และในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน (มหาวิทยาลัยวิชา
ธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ 1 จุลศักราช
1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวงเล่ม 1,178) ความว่า

จึงพระบาทพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชโองการดำรัสตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่าสมเด็จพระอนุชาธิ
ราชทรงศักดินา 20000

พระเจ้าลูกเธอทรงศักดินา 15000 } ลงอาษาตีจำได้แต่ในกรม ถ้ามีกรม นา 50000

นา 50000 } ถ้าได้เฉลิมพระราชสมณเฑียรที่พระมหาอุปราชดำรงศักดินา 100000 ลงอาษาประหารชีวิตบริ
ราชบาตรข้าเฝ้านางกำนัลมิได้

จากข้อความนี้เห็นได้ว่าตำแหน่งพระมหาอุปราชเป็น
ตำแหน่งที่สมเด็จพระอนุชาธิราชและสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอสม
มารถดำรงได้โดยต้องมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ตำแหน่ง
รัชทายาทของราชสำนักสยามจึงขาดเสถียรภาพเป็นชนวนให้เกิด
การรัฐประหารต่อมาอยู่เสมอในสมัยกรุงศรีอยุธยา ด้วยตำแหน่ง
พระมหาอุปราชนั้นเป็นผู้ที่สามารถสั่งสมอำนาจไว้ได้มาก

ตำแหน่ง “พระมหาอุปราช” ปรากฏครั้งแรกใน
พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลก
นาถ (253, 400) ความว่า “ศักราชได้ 847 มะเส็งศก พระ
ราชโอรสท่านลาผนวช แลประดิษฐานพระองค์นั้น ไว้ในที่ พระ

มหาอุปราช” นั้นหมายความว่า เป็นการสถาปนาตำแหน่งพระมหา
อุปราชขึ้นอย่างเป็นทางการและเป็นการถาวร ธรรมเนียมการสืบ
สันตติวงศ์ของสยามจึงมีระเบียบแบบแผนเพิ่มขึ้นและเป็นที่ยู่
ยากในการแย่งชิงราชสมบัติต่อมาอีกตั้งแต่การสวรรคตของ
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 อาทิ มีการอ้างสิทธิ์ในราชบัลลังก์ของ
สมเด็จพระไชยราชาธิราชในตำแหน่งพระมหาอุปราชครองเมือง
พิษณุโลกทำการรัฐประหารสมเด็จพระรามาธิบดีราชกุมาร ในรัชกาล
ของพระองค์จึงสถาปนาสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นพระมหา
อุปราชคือ พระเตยราชา ให้พระมหาอุปราชประทับที่วังกลาง
พระนคร เพื่อป้องกันการก่อรัฐประหารจากเมืองพิษณุโลกดังนี้

พระองค์กระทำ หลังจากขุนพิเรนทรเทพได้ ทำการรัฐประหารขุน
วรวงศาธิราชและเมื่อยุทธศักราชได้สำเร็จก็ยกพระ
เศียรราชาเชื้อพระวงศ์เดิมขึ้นครองราชสมบัติเป็น สมเด็จพระ

มหาจักรพรรดิ ทรงตรัสความดีความชอบของขุนพิเรนทรเทพ
ตรงกับความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุ
มาศ (เจิม) (2553, 71) ว่า

ขุนพิเรนทรเทพเล่า บิดาเป็นพระราชวงศ์พระร่วง มารดาไซรีได้เป็นพระราชวงศ์แห่งสมเด็จพระชัยราชาธิราชเจ้า
ขุนพิเรนทรเทพเป็นปฐมคิด เอาเป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า ให้รับพระบัญชาครองเมืองพิษณุโลก จึงตรัส
เรียกสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระสวัสดิราชนิภาดาถวายพระนามชื่อพระวิสุทธิกษัตริย์ เป็นตำแหน่งพระอัครมเหสีเมือง
พิษณุโลก เครื่องราชูปโภค ให้ตั้งตำแหน่งศักดิ์ฝ่ายทหารพลเรือน เรือชัยพื้นดำพื้นแดงคู่หนึ่ง และเครื่องราชกกุธภัณฑ์
ให้สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าทรงขึ้นไป

จากการสถาปนาขุนพิเรนทรเทพให้เป็นสมเด็จพระ
มหาธรรมราชาธิราช ตำแหน่งพระมหาอุปราชเมืองพิษณุโลก
แสดงว่าอำนาจของกลุ่มเชื้อพระวงศ์สุโขทัยสามารถกลับฟื้นคืน
ได้อีกครั้งหลังจากสูญเสียอำนาจไปตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถ ตำแหน่งพระมหาอุปราชเมืองพิษณุโลกสมัยนี้ทวี
ความสำคัญ เป็นศูนย์รวมของกองทัพและไพร่พลที่จะไปช่วย
เหลือกรุงศรีอยุธยา การที่พระองค์ได้เป็นพระมหาอุปราช แสดง
ว่าพระองค์มีฐานะความเป็นรัชทายาทโดยชอบธรรมของกรุง
ศรีอยุธยา ทำให้เป็นที่ขุนเคืองผิดใจกับพระราชโอรสของสมเด็จพระ
พระมหาจักร พรดิคือ พระรามศรกับสมเด็จพระมหินทราธิ
ราช ซึ่งอ้างสิทธิ์ความเป็นรัชทายาทโดยนัยตรงของสมเด็จพระ
มหาจักรพรรดิเช่นกัน ต่อมาในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาธรรม
ราชาธิราชได้เป็นพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาแล้ว ก็ทรงแต่ง
ตั้งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ให้ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระมหา
อุปราชเมืองพิษณุโลก จนกระทั่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรง
เทครัวหัวเมืองเหนือลงมายังกรุงศรีอยุธยา แล้วสมเด็จพระมหา
ธรรมราชาธิราชก็โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวังใหม่บริเวณหัวรอให้
สมเด็จพระนเรศวรประทับ คนทั่วไปเรียก กันว่า “วังหน้า”

(สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2553, 3)

การเทครัวหัวเมืองเหนือทั้งปวงลงมายังกรุงศรีอยุธยา
ของสมเด็จพระนเรศวรก็เพื่อให้เป็นที่มั่นต่อสู้กับพม่าเพียงที่
เดียว และไม่ต้องการให้พม่าได้ไพร่พลเฉลยศึกจากหัวเมืองเหนือ
มาเป็นไพร่พลของตน พระองค์จึงประทับที่พระราชวังแห่งใหม่
นับแต่นั้นมา วังใหม่ของพระองค์ก็คือ “วังจันทร์เกษม” สมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สันนิษฐานว่า เหตุที่วังนี้มีนามว่า
จันทร์เกษมน่าจะมาจากพระราชวังที่ประทับเดิมของสมเด็จพระ
มหาอุปราชเมืองพิษณุโลกนั้นเรียกว่า “พระราชวังจันทร์” ผู้คน
จึงนำมาเรียกต่อกันที่วังใหม่ของสมเด็จพระนเรศวรในกรุง
ศรีอยุธยานี้ก็เป็นได้ (2553, 4)

หลังจากนั้นสมเด็จพระมหาอุปราชก็เสด็จประทับอยู่ที่
พระราชวังจันทร์หรือวังหน้า ต่อมาทุกพระองค์แต่ตำแหน่งวังหน้า
หรือตำแหน่งของสมเด็จพระมหาอุปราชก็ต้องได้รับการสถาปนา
จากพระมหากษัตริย์วังหลวงเสียก่อน พระราชานิพนธ์ใน พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิจารณ์เรื่อง ราชประเพณี
การตั้งพระมหาอุปราช ทรงอธิบายถึงตำแหน่งพระมหาอุปราชที่
มีมาแต่ครั้งกรุงเก่าว่า (2542, 57-58) ว่า

ธรรมเนียมที่กรุงสยาม แต่เดิมเจ้านายออกไปครองเมืองต่างๆ มีอำนาจสิทธิ์ขาดที่จะบังคับบัญชาในเมืองนั้น เหมือนอย่างจะ
เป็นเจ้าแผ่นดินในเมืองนั้นองค์หนึ่ง ครั้นจุลศักราช 896 ปี สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินจึงได้ตั้งพระ
ราชโอรสเป็นพระมหาอุปราชรับพระบัญชา แต่นั้นมาพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ก็ได้รับพระบัญชาเป็นพระมหาอุปราชต่อมา
อีก 2 พระองค์ แต่นั้นมาก็เว้นว่างอยู่หลายแผ่นดิน จนถึงแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิตั้งพระมหาธรรมราชาขึ้นไปครองเมืองพระ
พิศณุโลก รับพระบัญชา ...ถึงแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 2 พระนเรศวรเป็นเจ้า ตั้งพระอนุชาให้เป็นพระเจ้าแผ่นดินเสมอ
กับพระองค์ ให้รับพระราชโองการทั้ง 2 พระองค์ เป็นวังหน้าซึ่งมียศสูงผิดกันกับพระมหาอุปราช...

จะเห็นได้ว่าในรัชกาลของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสถาปนาสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นพระมหากษัตริย์ลำดับที่ 2 มีศักดิ์เท่าเทียมกับพระองค์ทุกประการ เช่นเดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า

เจ้าอยู่หัว สมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นพระมหากษัตริย์ลำดับที่ 2 ในการนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองบายเกี่ยวกับความจำเป็นต้องการตั้งพระมหาอุปราช (2542, 79-80) ไว้ตอนหนึ่งว่า

ตำแหน่งพระมหาอุปราชฝ่ายหน้าซึ่งเป็นราชประเพณีโบราณมานั้น ในตอนเบื้องต้นของพระราชพงศาวดารก็มีได้ปรากฏว่า ได้ตั้งพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดเป็นพระมหาอุปราช เป็นหลายชั่วแผ่นดิน ครั้นมาถึงตอนกลางพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงตั้งตำแหน่งพระมหาอุปราชโดยมาก ที่เว้นบ้างไม่ได้ทรงตั้งก็หลายแผ่นดิน ครั้นมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์มหินทรายุชยาณี พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงตั้งพระมหาอุปราชฝ่ายหน้าทุกแผ่นดิน แต่พระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งได้รับตำแหน่งเป็นฝ่ายหน้านั้น มิได้ดำรงอยู่จนสิ้นรัชกาลโดยในเวลา เมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินไม่โปรดจะตั้งพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดเป็นพระมหาอุปราช หรือเวลาที่พระมหาอุปราชสวรรคตถึงแก่กาลล่วงไปแล้ว ไม่ได้ทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์อื่นขึ้นดำรงที่พระมหาอุปราช ตำแหน่งที่พระมหาอุปราชนั้นก็ว่างอยู่ถึงยี่สิบสามสิบปี หรือไม่มีเลยช้านานยิ่งกว่านั้นก็มี เพราะฉะนั้นตำแหน่งพระมหาอุปราชนี้ ไม่เป็นการจำเป็นที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะต้องทรงตั้งไว้ไม่ให้ขาด เป็นธรรมเนียมเคยว่างเว้นมาแต่โบราณราชประเพณี ดังนี้

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าตำแหน่งพระมหาอุปราชวังหน้าจะมีหรือไม่ในรัชกาลนั้นก็สุดแล้วแต่พระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ บางรัชกาลเมื่อพระมหาอุปราชวังหน้าถึงแก่กาลล่วงก็ไม่โปรดสถาปนาพระองค์ใดขึ้นดำรงตำแหน่งแทน ตำแหน่งพระมหาอุปราชวังหน้าจึงขึ้นอยู่กับดุลพินิจของพระมหากษัตริย์วังหลวงเป็นสำคัญผิดกับกรณีการสถาปนาพระมหาอุปราชวังหน้าในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งได้รับการสถาปนาขึ้นโดยขุนนางคือ

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2517, 132)

วังใหม่ หรือ วังหน้า หรือ วังจันทร์เกษมของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น เป็นที่ประทับของสมเด็จพระมหาอุปราชมาอีกหลายพระองค์จนสิ้นกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2310 ใน "ตำนานวังหน้า" พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพนั้นได้กล่าวว่า

เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ราชสมบัติแล้ว เสด็จประทับอยู่ที่วังหน้าต่อมาอีกหลายปี บางทีจะเรียกว่า "พระราชวังบวรสถานมงคล" ขึ้นในตอนนั้น โดยเหตุสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีชัยได้ราชสมบัติเพราะอาศัยวังหน้าเป็นที่มั่นก็เป็นได้ ต่อมาเมื่อโปรดให้หรือพระที่นั่งเบญจรัตนปราสาทในพระราชวังหลวงลงทำใหม่เปลี่ยนนามเป็นพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์แล้ว จึงเสด็จไปเฉลิมพระราชมณเฑียรในพระราชวังหลวง พระราชทานวังหลังให้พระไทรภูวนาทิตยวงศ์น้องยาเธอประทับอยู่ เมื่อสำเร็จโทษพระไทรภูวนาทิตยวงศ์แล้วพระราชทานให้เจ้าฟ้าอภัยทศน้องยาเธออีกพระองค์หนึ่งเสด็จอยู่ แต่วังหน้านั้น ตั้งแต่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จไปประทับในพระราชวังหลวงแล้วก็ว่างมา ด้วยไม่ทรงตั้งเจ้านายพระองค์ใดเป็นพระมหาอุปราชตลอดรัชกาล

ความปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า มีแบบแผนในราชประเพณีตั้งขึ้นใหม่เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์อย่างหนึ่งซึ่งเรียกกันต่อมาว่า “ตั้งกรมเจ้านาย” แต่เดิมมาขัตติยศซึ่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งเจ้านายเป็นตำแหน่งเฉพาะพระองค์ เช่น พระราเมศวร พระบรมราชา พระอินทราชา พระอาทิตย์วงศ์ ส่วนพระองค์หญิงก็มีพระนามปรากฏเป็น พระสุริโยทัย พระวิสุทธิกษัตริย์ เป็นต้น ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มีเหตุเป็นอริกับพระเจ้านองยาเธอ จึงไม่ได้ทรงสถาปนาขัตติยศพระองค์หนึ่งพระองค์ใด พระราชโอรสก็ไม่มี จึงโปรดให้รวบรวมข้าราชการตั้ง

ขึ้นเป็นกรมๆ หนึ่ง เจ้ากรมเป็นที่หลวงโยธาเทพ ให้ขึ้นอยู่ในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิราชธิดา และให้จัดตั้งอีกกรมหนึ่งเจ้ากรมเป็นที่หลวงโยธาทิพ ให้ขึ้นอยู่ในสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าศรีสุพรรณอย่างเดียวกัน เจ้าฟ้าทั้ง ๒ พระองค์นั้นจึงปรากฏพระนามตามกรมว่า เจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพพระองค์ 1 เจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาทิพพระองค์ 1 เป็นปฐมเหตุที่จะมีเจ้านายต่างกรมสืบมาจนทุกวันนี้จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม (2548, 302-303) ได้กล่าวถึงสตรีในพระบรมมหาราชวังว่า

พระอัคมเหสีองค์ที่ทิวคดล่วงไปแล้ว ซึ่งเป็นทั้งพระมเหสีและพระชนิษฐาภคินีของพระองค์เองนั้นทรงพระนามว่า นางอัคมหิสี (Nang Acamahisii) พระอัคมหิสีประสูติพระราชธิดาพระองค์หนึ่ง ดังข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วว่าเป็นพระราชธิดาพระองค์เดียวของพระเจ้ากรุงสยาม พระราชธิดาพระองค์นั้น ทรงพระเกียรติยศและเสด็จประทับ ณ มณฑลาลัยเยี่ยงพระอัคมเหสี พระชายาของพระมหากษัตริย์นางอื่นๆ (โดยทั่วๆ ไปเรียกกันว่า เจ้าวัง (Tch'au Vang) เพราะคำว่า เจ้า แปลว่า เจ้านาย ยังแปลว่า พระสนม (Dame) หรือ ราชบาทบริจาริกา (Maitresse) ก็ยังได้อีก ล้วนยำเกรงพระราชธิดาทั้งสิ้น และนับถือพระราชธิดาเสมอว่าเป็นแม่เจ้าชีวิตของตนเมื่อมีคดีอย่างใดเกิดขึ้น พระสนมเหล่านี้ก็ตกอยู่ในการพิจารณาทางยุติธรรม โดยทำนองเดียวกันกับพวกนางพระกำนัลและพวกขันทีทั้งปวง ด้วยบุคคลเหล่านี้ไม่สามารถจะออกมาข้างหน้าเพื่อเรียกร้องยังโรงศาลได้ พระราชธิดาจึงจำเป็นต้องทรงเป็นผู้ชำระตัดสินและลงพระอาญาเพื่อป้องกันมิให้วิวาทต่อกันอันเป็นการทำลายความสงบเรียบร้อยภายในพระราชนิเวศน์

จากข้อความของลา ลูแบร์ จะเห็นได้ว่าหลังจากพระอัคมเหสีผู้ดำรงตำแหน่งประมุขของฝ่ายในสิ้นพระชนม์ลงพระราชธิดาของพระองค์ นั่นคือ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิ กรมหลวงโยธาเทพ เป็นผู้ดำรงตำแหน่งประมุขฝ่ายใน ซึ่งก็คือผู้ปกครองบรรดาข้าราชการในราชสำนักต่างพระเนตรพระกรรณแล้ว สันนิษฐานว่าน่าจะทรงมีบทบาทในการติดต่อกับชาวต่างประเทศในส่วนที่เป็นการรับรองคณะราชทูตและผู้แทนทางการค้า การศาสนาที่เข้ามาหลายกลุ่มหลายพวก ดังที่ ลา ลูแบร์ (2548, 305) กล่าวไว้ว่า

“ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงกว้านการค้ากับต่างประเทศไว้เสียเกือบหมดสิ้น เหตุฉะนั้นพระราชธิดาจึงทรงรู้จักเหมือนถูกรับกรรมสิทธิ์อันผิดธรรมเนียมในพระราชอาณาจักรมาแต่เบื้องโบราณ” และพบในจดหมายเหตุของ เซเบเรต์ ราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาเจริญพระราชมิตรระหว่าง พ.ศ. 2330-2331 ซึ่งราชทูตผู้นี้ได้พยายามที่จะขอเฝ้าสมเด็จพระ กรมหลวงโยธาเทพ เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายของต่างๆ เมื่อขึ้นไปเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ที่พระราชวังเมืองลพบุรี บันทึกว่า (2472, 107-108)

...เราได้พยายามหลายครั้งแล้วที่จะหาโอกาสเฝ้าสมเด็จพระราชธิดาของพระเจ้ากรุงสยาม...

ในระหว่างที่รอรับประทานอาหารอยู่นั้น เราได้พูดกับมองซิเอร์คอนชตันซ์อีกครั้งหนึ่ง ขอให้จัดการให้เราเฝ้าสมเด็จพระราชธิดา เพื่อเราจะได้นำของต่างๆ ของมกุฎราชกุมารีฝรั่งเศสถวาย มองซิเอร์คอนชตันซ์จึงบอกกับเราว่า เวลานั้นสมเด็จพระราชธิดากำลังประชวรพระโรคที่ติดอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาและพระบาทก็เพลงมาช้านานแล้ว ซึ่งไม่มีใครจะรักษาให้หายได้เลย มองซิเอร์คอนชตันซ์จึงเชื่อว่า สมเด็จพระราชธิดาคงจะไม่เสด็จออกให้เราเฝ้า แต่คงจะโปรดให้เจ้าพนักงานมารับของถวายจากเราเป็นแน่ แล้วมองซิเอร์คอนชตันซ์ได้ขอพระเกียรติคุณความดีต่างๆ ของสมเด็จพระราชธิดาให้เราฟัง

อนึ่งการถวายของขวัญแก่กัณเฑาะว์ราชกุมารีพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส กับสมเด็จพระมหาพรหมโยธาเทพ พระราชบิดาพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาจะเป็นธรรมเนียมทางการทูตอย่างเป็นทางการซึ่งสมเด็จพระมหาพรหมโยธาเทพได้ทรงปฏิบัติอย่างสมพระเกียรติยศแห่งราชสำนักฝ่ายในของสยามโดยไม่ขาดตกบกพร่องดังมีหลักฐานบัญชีของที่โปรดเกล้าฯ พระราชทานไปยังมกุฎราชกุมารี ในจดหมายของมองซิเออร์แวร์ตในปี ค.ศ. 1687 หรือ พ.ศ. 2230 ซึ่งน่าจะเป็นมูลเหตุที่พระราชกุมารีฝรั่งเศสโปรดให้ราชทูตเซเบร์ตเชิญของมาถวายตอบแทนก็อาจเป็นไปได้

จากเอกสารชาวต่างชาติที่กล่าวไป แสดงว่าในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนอกจากจะไม่ทรงสถาปนาตำแหน่งพระมหาอุปราชวังหน้าเพราะเกรงกลัวการก่อรัฐประหารอย่างเช่นที่พระองค์กระทำกับสมเด็จพระเจ้าฟ้าไชย กับสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา พระองค์จึงจัดการสถาปนาให้เจ้านายฝ่ายในคือพระเจ้าที่นั่งนางเชอกับพระเจ้าลูกเธอในพระองค์มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองพระราชวัง ถือว่ามีสิทธิ์เทียบเท่ากับตำแหน่งพระมหาอุปราช หลังจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคต ราชสมบัติก็ตกแก่สมเด็จพระเพทราชา ทรงตั้งหลวงสรศักดิ์เป็นที่พระมหาอุปราช ที่พระราชวังบวรสถานมงคล และตั้งนายจบกษประสิทธิ์เป็นวังหลังตามพระราชทินนามว่า “พระราชวังบวรสถานพิมุข”

(สมเด็จพระนารายณ์มหาราช, 2553, 7) เพื่อความสะดวกในการจำแนกความแตกต่างจากนามของวังหน้า และมีการใช้สองคำนี้อีกครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ในช่วงอยุธยาตอนปลายนั้นวังหน้าเปรียบเสมือนสถานที่แสดงความไม่พอใจให้กับกษัตริย์วังหลวง เกรงว่าจะก่อการรัฐประหารอยู่เสมอ และเกิดการแย่งชิงราชสมบัติเป็นสงครามกลางเมืองก่อผลเสียทำให้ข้าราชการที่มีความสามารถล้มตายไปเป็นจำนวนมากจนเป็นสาเหตุหนึ่งของการเสียกรุงศรีอยุธยา

สมัยรัตนโกสินทร์หลังการปราบดาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนาสมเด็จพระอนุชาธิราช เป็นสมเด็จพระมหาอุปราชวังหน้า คือ สมเด็จพระพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท นับเป็นการสถาปนาระบบจารีตและธรรมเนียมปฏิบัติการมีพระมหาอุปราชวังหน้าในสมัยรัตนโกสินทร์ขึ้นอีกครั้ง จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศยกเลิกตำแหน่งสมเด็จพระมหาอุปราชวังหน้า และสถาปนาตำแหน่งรัชทายาทในการสืบราชสันตติวงศ์แทนคือ ตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร จากการศึกษาเรื่องพระมหาอุปราชที่ผ่านมาสามารถสรุปเกี่ยวกับการสืบสันตติวงศ์ในราชสำนักสยาม ตั้งแต่อดีตกระทั่งปัจจุบัน ได้ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1 แสดงตำแหน่งรัชทายาทของแต่ละสมัย

ลำดับ	พระมหากษัตริย์	เมืองราชธานี	องค์รัชทายาท	สถานที่ประทับ
1	พ่อขุนบานเมือง	สุโขทัย	พ่อขุนรามคำแหง	ศรีสัชนาลัย
2	พ่อขุนรามคำแหง	สุโขทัย	พระยาเลอไทย	ศรีสัชนาลัย
3	พระยาจ๋วนำถม	สุโขทัย	พระมหาธรรมราชาลิไทย	ศรีสัชนาลัย
4	สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1	กรุงศรีอยุธยา	สมเด็จพระรามาธิบดี	ลพบุรี
5	สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ	พิษณุโลก	สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3 (อินทราชา)	กรุงศรีอยุธยา
6	สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3 (อินทราชา)	กรุงศรีอยุธยา	สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พระเชษฐาธิราช)	พิษณุโลก
7	สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พระเชษฐาธิราช)	กรุงศรีอยุธยา	สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร (อาทิตยวงศ์)	พิษณุโลก
8	สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร (อาทิตยวงศ์)	กรุงศรีอยุธยา	สมเด็จพระไชยราชาธิราช	พิษณุโลก
9	สมเด็จพระไชยราชาธิราช	กรุงศรีอยุธยา	สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พระเตยราชา)	พิษณุโลก

(ตารางต่อ) ตารางที่ 1 แสดงตำแหน่งรัชทายาทของแต่ละสมัย

ลำดับ	พระมหากษัตริย์	เมืองราชธานี	องค์รัชทายาท	สถานที่ประทับ
10	สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พระเทียรราช)	กรุงศรีอยุธยา	สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช (ขุนพิเรนทรเทพ)	พิษณุโลก
11	สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช (ขุนพิเรนทรเทพ)	กรุงศรีอยุธยา	พระราชวังหลวง สมเด็จพระนเรศวรมหาราช	1) พระราชวัง จันทร์ พิษณุโลก 2) พระราชวัง จันทร์เกษม กรุงศรีอยุธยา
12	สมเด็จพระนเรศวรมหาราช	พระราชวังหลวง	สมเด็จพระเอกาทศรถ	พระราชวัง จันทร์เกษม
13	สมเด็จพระเอกาทศรถ	พระราชวังหลวง	เจ้าฟ้าสุทัศน์	พระราชวัง จันทร์เกษม
14	สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา	พระราชวังหลวง	สมเด็จพระนารายณ์มหาราช	พระราชวังบวร สถานมงคล
15	สมเด็จพระเพทราชา	พระราชวังหลวง	กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (หลวงสรศักดิ์)	พระราชวังบวร สถานมงคล
16	สมเด็จพระเจ้าสรุเพชญ์ที่ 8 (หลวงสรศักดิ์)	พระราชวังหลวง	กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (เจ้าฟ้าเพชร)	พระราชวังบวร สถานมงคล
17	สมเด็จพระเจ้าสรุเพชญ์ที่ 9 (เจ้าฟ้าเพชร)	พระราชวังหลวง	กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (เจ้าฟ้าพร)	พระราชวังบวร สถานมงคล
18	สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ	พระราชวังหลวง	- กรมพระราชวังบวรมหา เสนาพิทักษ์ (เจ้าฟ้าธรรมาธิ เบศร์หรือเจ้าฟ้ากุ้ง) - กรมพระราชวังบวร สถานมงคลกรมขุนพรพินิต	พระราชวังบวร สถานมงคล พระตำหนัก สวนกระต่าย หลังวัดพระศรี สรรเพชญ์
19	พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช	พระบรมมหาราชวัง	- กรมพระราชวังบวร มหาสุรสีหนาท - กรมพระราชวังบวร สถานมงคล - กรมพระราชวังบวร สถานภูมิฯ	พระราชวังบวร สถานมงคล พระราชวังเดิม พระราชวังหลัง
20	พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย	พระบรมมหาราชวัง	กรมพระราชวังบวร มหาเสนานุรักษ์	พระราชวังบวร สถานมงคล

(ตารางต่อ) ตารางที่ 1 แสดงตำแหน่งรัชทายาทของแต่ละสมัย

ลำดับ	พระมหากษัตริย์	เมืองราชธานี	องค์รัชทายาท	สถานที่ประทับ
21	พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	พระบรมมหาราชวัง	กรมพระราชวังบวรมหาคักติพลเสพ	พระราชวังบวร สถานมณฑล
22	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	พระบรมมหาราชวัง	พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	พระราชวังบวร สถานมณฑล
23	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	พระบรมมหาราชวัง	- กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ - สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศฯ - สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ	พระราชวังบวร สถานมณฑล (ยกเลิกวังหน้า) ตำหนักสยาม มกุฎราชกุมาร
24	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช		สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ์	

บทส่งท้าย

การศึกษาเรื่องพระมหากษัตริย์กับปัญหาการสืบราชสมบัติของสยาม แสดงให้เห็นเกี่ยวกับจารีตดั้งเดิมของสยามที่รับวัฒนธรรมอินเดียมาเป็นพื้นฐานทางการปกครอง เมื่อเปรียบเทียบกับแล้วระหว่างรัฐโบราณต่างๆ ในดินแดนอุษาคเนย์ต่างก็ไม่มีธรรมเนียมการสืบราชสมบัติเป็นระเบียบที่แน่นอน การสืบราชสมบัติจึงมักเป็นการอ้างสิทธิ์ในความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ความสัมพันธ์นี้เกิดขึ้นโดยการแต่งงานข้ามเชื้อข้ามวงศ์ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระบบเครือญาติทางการเมือง

ธรรมเนียมดั้งเดิมของสยามมักแต่งตั้งว่าที่กษัตริย์ให้ไปครองเมืองซึ่งมีฐานะรองลงไปจากเมืองหลวง เรียกว่า “เมืองลูกหลวง” กระทั่งเมืองลูกหลวงถูกลดบทบาทลงไปในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ด้วยทรงเห็นว่าเมืองลูกหลวงเป็นสาเหตุของการก่อรัฐประหารยึดอำนาจ ทำให้เกิดความไม่

มั่นคงทางการเมืองการปกครอง พระองค์จึงทรงตรากฎหมายมณฑลขึ้น กำหนดฐานะขององค์รัชทายาทไว้อย่างชัดเจนตามลำดับ นับแต่นั้นมาก็ถือเอากฎนี้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบทอดต่อมาในราชสำนัก จะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างในบางสมัยเพื่อให้สอดคล้องกับพระวิสัยทัศน์ในพระมหากษัตริย์รัชกาลนั้นๆ

ตำแหน่งพระมหากษัตริย์หรือองค์รัชทายาทเมื่อมีการกำหนดบุคคลชัดเจนก็เป็นประโยชน์ต่อการบริหารราชการแผ่นดิน แต่ตำแหน่งนี้ก็ส่งผลกระทบต่อพระมหากษัตริย์อย่างมากถึงความหวาดระแวงในการแย่งชิงราชสมบัติ เหตุการณ์แย่งชิงราชสมบัติมักเกิดขึ้นกับองค์รัชทายาทที่เป็นพระญาติวงศ์ต่างเชื้อวงศ์หรือเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ แต่มักจะไม่เกิดขึ้นกับรัชทายาทที่เป็นหน่อพระพุทธรเจ้าหรือหรือพระราชโอรสหรือรัชทายาทโดยตรงนั่นเอง

เอกสารอ้างอิง

- วงน ภูิล. (2548). **จิตวิญญาณมารดาธิปไตยในสังคมเขมร**. ภูมิจิต เรื่องเดช (แปล). บุรีรัมย์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์.
- ณรงค์กรรณ รอดทรัพย์. (มกราคม - มิถุนายน 2554) “คำอ้างถึงบุคคลในพระราชสำนักสยาม จากการศึกษาจดหมายเหตุรายวันในสมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบติ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ” **วารสาร มจร.วิชาการ**. 14(28) หน้า 23 - 39.

เดอ ลา ลูแบร์. (2548). **จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม (พิมพ์ครั้งที่ 2).** นนทบุรี : ศรีปัญญา.

ประชุมจารึก ภาค 8 จารึกสุโขทัย. (2548). กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2542). **ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดารกับเรื่องราชประเพณีการตั้งพระมหากษัตริย์.** (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ : อมรินทร์.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด. (2553). นนทบุรี : ศรีปัญญา.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง. (ม.ป.ป). **ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช ๑๑๖๖.** พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง เล่ม 1. (ม.ป.ท).

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2553).

ตำนานวังหน้า. (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพฯ : แสงดาว.

----- (2517). **ประวัติบุคคลสำคัญ.** กรุงเทพฯ : บรรณาคาร.

สมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบติ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ.(2543)

จดหมายเหตุรายวันของสมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบติเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. (2546). **พระราชวังจันทน์ “วังพระนเรศวร” เมืองพิษณุโลก ที่ประสูติ ที่ประทับของสมเด็จพระนเรศวร.** กรุงเทพฯ : มติชน.